

PLANIFICACIÓ I DIVERSITAT LINGÜÍSTICA A L'ÀFRICA

M. Carme JUNYENT
Universitat de Barcelona

La situació lingüística del continent africà pot ser vista des de dues perspectives: o bé com el darrer reducte de la diversitat lingüística o bé com un lloc estratègic des d'on es pot iniciar el capgirament del procés d'homogeneïtzació lingüística que s'està donant arreu del món. Això és degut a una sèrie de característiques que diferencien notablement el continent africà de la resta del món, a grans trets:

- El percentatge de llengües amenaçades o en procés d'extinció és d'un 20% (a la resta del món un 95%)
- Les llengües africanes que desapareixen no són substituïdes per llengües "internacionals" o les oficials europees sinó per altres llengües africanes.
- A l'Àfrica es preserva notablement l'equilibri lingüístic: hi ha poques llengües amb molts milions de parlats i poques amb molt pocs parlats.

A aquests trets hi podem afegir el multilingüisme com a característica encara força habitual i el manteniment de les xarxes de comunicació horitzontal, que fan el continent relativament impermeable a la globalització lingüística: tot plegat proporciona un model prou productiu si algun dia el món decideix que ja n'hi ha prou de destruir el patrimoni lingüístic.

En cas que no sigui així, hi ha una qüestió que no podem passar per alt: de les aproximadament 300 llengües amb més d'un milió de parlants, més de la tercera part són africanes, totes elles amb un creixement molt més ràpid que altres llengües com ara l'espanyol. És a dir: si el procés es consuma, en la mesura que les llengües africanes que moren nodreixen altres llengües africanes, el mapa lingüístic mundial canviarà radicalment (en aquest context no es pot oblidar que de les 5 llengües més parlades del món, 3 són asiàtiques) i si és cert que "una llengua és un mercat" les conseqüències de tot plegat són força imprevisibles.

Els planificadors, doncs, farien bé de mirar més a l'Àfrica. Tant per trobar nous models, com per adonar-se que les polítiques lingüístiques estatals tenen poc a dir quan es tracta de processos globals.

1. LA DINÀMICA DE LLENGÜES AL CONTINENT AFRICÀ

A l'Àfrica es parlen unes mil llengües, de les quals unes 200 estan en fases diverses del procés d'extinció. En aquest sentit, és la zona del món on encara es preserva força la diversitat lingüística, sobretot si pensem que, actualment, les llengües en procés d'extinció són a l'entorn del 50 % i les amenaçades d'una manera o d'una altra poden arribar al 90% del total. Un altre tret característic del continent és que, mentre que a la resta del món hi ha un gran desequilibri pel que fa als nombres de parlants de les llengües corresponents (poques llengües amb molts parlants i moltes llengües amb pocs parlants), aquí encara hi ha un cert equilibri i, en qualsevol cas, tret de les llengües en procés d'extinció, les llengües amb molt pocs parlants

són tan rares com les llengües que compten els seus parlants per milions. És a dir, són molt més freqüents les llengües amb 50.000-100.000 parlants que no les llengües amb menys de 5.000 parlants per posar una xifra que ja ens situa molt a prop de l'extinció. Les llengües africanes que compten amb més de 10 milions de parlants són l'àrab, el swahili, el haussa, el ioruba, l'igbo i l'amhàric. És interessant de remarcar que, segons les edicions de l'*Ethnologue* de 1988 i 1996, totes elles han augmentat considerablement el nombre de parlants en aquest període de temps:

TAULA 1.

	<u>milions de parlants</u>		<u>percentatge de creixement</u>
	1988	1996	
haussa	19	22	16%
ioruba	16	20	25%
amhàric	10	20	100%
igbo	14	17	21%

Per avaluar adequadament aquest creixement, potser n'hi ha prou amb constatar que, segons la mateixa font, l'espanyol, una de les llengües que se suposa que s'està expandint més, durant el mateix període va augmentar el nombre de parlants en un 4% (de 254 a 266 milions de parlants). L'augment del nombre de parlants de les llengües africanes més esteses és un indicador d'un fenomen també característic del continent i prou rellevant per al tema que ens ocupa: les llengües africanes que estan desapareixent, estan sent substituïdes per altres llengües africanes i no pas per les llengües oficials europees. També és interessant de remarcar que la llengua que ha crescut més, l'amhàric, és la llengua oficial d'Etiòpia; i, en el cas del swahili, la seva implantació com a llengua oficial a Tanzània ha tingut com a efecte que, de les aproximadament 120 llengües que s'hi parl(av)en, no arribin a una dotzena (menys del 10 %) les que ara es consideren viables. Una altra de les dades "ocultes" en aquesta estadística és la corresponent a l'amazic, el qual, mentre que l'any 1988 figura entre les llengües amb més de 10 milions de parlants, amb un total de 12, l'any 1996 ja ha desaparegut de la llista, amb un descens percentual que podem estimar a l'entorn del 20%.

Atès que aquesta dinàmica s'està donant també en llengües amb menys parlants però que tenen algun tipus d'oficialitat (el wolof a Senegal, el tswana a Bophutatswana, el shona a Zimbabwe...), o que compleixen una funció de *lingua franca* regional, podem concloure que, actualment, ens trobem davant de la primera fase (prou avançada) del procés d'homogeneïtzació lingüística a l'Àfrica, amb prou feines perceptible en la mesura que les llengües glotòfagues són també llengües africanes i, com a tals, formen part de les "llengües invisibles" del món.

2. LENGÜES I PARLANTS

La gran paradoxa de tot plegat és que, tot i que bona part de la població africana viu en les seves llengües, la vida oficial i la projecció exterior de les cultures africanes es realitza fonamentalment en llengües alienes. Al decalatge existent entre l'ús de llengües africanes i el

coneixement de les llengües oficials (el percentatge de població que parla la llengua oficial europea a l'Àfrica rarament supera el 20%), podem afegir una altra dada igualment inquietant: moltes de les llengües africanes no han estat descrites i els textos escrits que podem trobar són en molts casos només traduccions d'algunes parts de la Bíblia i en d'altres res de res. Tot això té efectes inevitables tant en l'ensenyament com en les campanyes d'alfabetització, sobretot perquè o bé es realitza en llengües europees (i això deixa un gran sector de la població marginal) o bé perquè, quan es realitza en llengües africanes, no hi ha textos a l'abast que permetin la consolidació del coneixement adquirit i, en conseqüència, es perd. Inevitablement, això també té conseqüències en els mitjans de comunicació, els quals, en la seva forma escrita arriben a un sector restringit de la població i, en el cas de la ràdio i la televisió, el primer és el més multilingüe —sense reflectir, però, la gran diversitat lingüística africana—, i la televisió està molt més restringida a les llengües oficials o semioficials.

3. QUÈ ÉS UNA LLENGUA (AFRICANA)?

Hi ha un altre aspecte que ha de ser tingut en compte quan es tracta de descriure la situació lingüística de l'Àfrica, i és la mateixa concepció de "llengua". El concepte de llengua que s'ha anat forjant a Europa, sobretot arran del descobriment de la impremta, és força aliè a la cultura africana (i a moltes altres cultures del món). I més enllà de la forma escrita, el propi concepte de llengua com a entitat discreta, amb límits definits, és prou estrany a cultures on la comunicació horitzontal ha estat garantida gràcies al multilingüisme dels membres de les comunitats respectives. A la introducció d'un concepte aliè com el de llengua, hi podem afegir la categorització com a "dialectes" de les llengües africanes —especialment en les colònies franceses— que ha introduït una noció encara més destructiva: la de la jerarquització de les llengües.

Tot plegat és rellevant perquè ha anat enverinant la ment de molts dels "intèrprets" —és a dir, els sectors intermediaris entre la metròpoli i la colònia primer, i les classes il·lustrades, després— fins al punt que ho han fet part del seu pensament i són ells mateixos els que transmeten aquesta visió interferida i esbiaixada de la seva cultura d'origen. No cal dir que en aquesta percepció s'hi barregen conceptes tan políticament correctes com l'universalisme i la modernitat, amb l'inevitable joc de mans d'ignorar les aportacions de la pròpia cultura a la cultura universal i de desplaçar un concepte temporal com la modernitat a una concepció espacial: la modernitat és inevitablement occidental. El més sagnant d'aquesta colonització mental, però, és que impedeix surar a tots aquells que, ja sigui perquè ho han triat o perquè no han pogut fer altra cosa, segueixen vivint en les seves llengües d'origen.

Hi ha un altre aspecte que no es pot passar per alt, que són els efectes que pugui tenir la introducció de l'escriptura en determinades comunitats tradicionalment àgrafes. Brenzinger, per exemple, comenta que:

"... que l'existència d'un llibre en una llengua amenaçada augmenti la consideració dels seus parlants, quan aquests viuen com a recol·lectors o nòmades, és qüestionable. La majoria de parlants de llengües amenaçades del continent africà no està integrada en un sistema d'educació occidental. Sovint, la mala situació econòmica o una infraestructura inadequada impedeixen l'assistència a l'escola. A més hi ha l'experiència que no hi ha feina per als educats".

Aquesta opinió es pot contrastar amb la d'Axel Fleisch, segons el qual:

"Pot ser sorprenent, però els llibres són molt valorats a l'Angola sud-oriental".

Evidentment, atès que estem tractant situacions molt diverses, no tindria cap sentit establir generalitzacions, però donat el caràcter simbòlic de l'escriptura, no es pot passar per alt la influència que tenen els textos escrits en les més diverses comunitats lingüístiques. Justament per aquesta influència, no es pot ignorar el fet que, quan un autor deserta de la pròpia comunitat optant per una llengua aliena —i aquest és un fet molt habitual a l'Àfrica, contribueix a perpetuar la percepció colonial segons la qual les llengües africanes no són aptes per a determinats àmbits de la comunicació i, en aquest cas, l'escripta.

El llast de la colonització mental interfereix nombrosos àmbits de les cultures africanes, però sobretot incideix en un aspecte prou vital per a totes les cultures: la visió del món, allò que realment poden aportar a la cultura universal; és a dir, les maneres diverses de configurar l'entorn, de categoritzar-lo i de percebre'l. Tot això queda submergit en llengües que resolen aquestes qüestions de manera diferent i que, més que incorporar-se a la vida africana com un codi més, han tingut l'efecte destructor lligat als condicionaments històrics i, a més a més, han estat el vehicle de transmissió d'una ideologia que ha impregnat la imatge que tenim del continent africà.

4. LENGUA I ESTAT

Hom acostuma a dividir la història d'Àfrica en tres estadis: el precolonial, el colonial i el postcolonial; al marge que aquesta sigui una visió massa "europea" de la història africana —la qual no és tan homogènia com aquesta divisió pugui suggerir— és un fet que la colonització ha deixat la seva empremta. L'índici més evident d'aquesta empremta és la divisió del continent en "estats". No cal entrar ara a discutir si aquesta divisió és encertada o no: els estats hi són i, de qualsevol manera, tothom pot donar una ullada al mapa d'Àfrica i treure'n les seves conclusions.

Aquests estats tan ben dibuixats des de fora no responen, en general, a cap unitat real ni ètnica, ni cultural, ni lingüística. I aquest és el primer ensopoc a l'hora de conformar la unitat que exigeix l'estat en la seva concepció més clàssica: cada estat africà conté un nombre de comunitats —i aquí em referiré només a les lingüístiques— a les quals, només pel fet d'haver-les inclòs en aquestes unitats més grans se'ls ha alterat la seva xarxa de relacions tradicional tant intragrupsals com intergrupals. Cal tenir present que tant l'estat com la mateixa noció de llengua són constructes culturals que s'han imposat a l'Àfrica sense miraments i que han tingut —i encara tenen— conseqüències ben nefastes. En aquest context, val la pena fer una reflexió més general: si partim de la monogènesi lingüística —una hipòtesi cada vegada més acceptada entre els lingüistes i que s'adiu prou amb altres investigacions sobre l'origen de la humanitat— el procés de diversificació es produeix de manera continua i paral·lela a l'ocupació del planeta per part dels humans. Aquesta diversificació és regulada al seu torn pel propi assentament o estabilització de grups humans, amb la interacció entre els seus membres que fa que es desenvolupin codis homogenis per tal de garantir la comunicació. Aquests codis homogenis, són els que coneixem com "llengües". I el que ens cal remarcar és que, al procés de diversificació s'hi oposa el de cohesió del codi com a resultat de la convivència dels membres dels grups humans que coneixem com a "comunitats lingüístiques".

També val la pena recordar com es va anar produint el poblament del continent africà. Per bé que la literatura colonial hagi volgut donar una imatge de grups aïllats i permanentment

enfrentats, les rutes comercials i el multilingüisme de la majoria d'africans desmenteixen aquesta percepció, i és la creació d'aquestes unitats artificials que anomenem "els estats africans moderns" el que és a l'origen de molts dels conflictes ètnics. Amb els fets consumats, però, el que ens queda són uns estats clarament multilingües amb característiques diverses, i també amb nombres de llengües molt variables.

5. CLOENDA

Algunes conclusions que podem treure de tot plegat són les següents:

- (a) Malgrat la política lingüística de l'estat, quan ha optat per una llengua oficial estrangera, no s'ha pogut evitar el creixement de les llengües locals.
- (b) Quan la llengua oficial és una llengua africana, s'ha avançat més cap a l'homogeneïtzació; tot i això, no s'ha aturat el creixement de les llengües que ja acomplien la funció de *lingua franca* regional.
- (c) Atesos (a) i (b) sembla evident que, tot i el procés d'homogeneïtzació, Àfrica no va cap a la mundialització, o, en tot cas, només hi va un petit sector de la seva població.
- (d) Si (c) és correcte, aleshores, l'Àfrica va en sentit oposat a la resta del món.
- (e) Si (d) és correcte, aleshores ens podem preguntar, almenys pel que fa a les llengües: per a què serveixen els estats africans i les polítiques lingüístiques corresponents?

Naturalment, aquesta pregunta és rellevant tant pel que fa al desenvolupament com pel que fa a l'ensenyament. I, pel que fa al discurs oficial, i al discurs de la *intelligentsia* africana que ens vol fer creure que el reconeixement de les llengües africanes implicaria múltiples enfrontaments entre grups ètnics, sembla evident que ningú no es vol fixar en què està passant realment, perquè més enllà de l'oficialitat i les fronteres, els pobles estan construint el seu propi futur. El fet, però, no deixa de ser que, com diu L. J. Calvet, qualsevol alliberament que no comporti la destrucció de la superestructura lingüística, no és un alliberament per la gent que parla la llengua subordinada, sinó l'alliberament de la classe social que segueix parlant la llengua dominant. I per això el que caldria es plantejar una política lingüística supraestatal, que tingui en compte les necessitats dels pobles i no les del poder i que, per començar, s'alliberés dels prejudicis lingüístics.

BIBLIOGRAFIA

- BRENZINGER, M. (1998) *Sprachwechsel Afrikanischer Minoritäten aus soziolinguistischer Sicht*. Afrikanistische Monographien 9, Institut für Afrikanistik, Universität zu Köln, Köln, p. 63.
- FLEISCH, A. (2001) "Para que o lean meus fillos. Libros e produccion escrita na literatura oral de Angola suroriental". *Unión Libre. Cadernos de vida e culturas*, 6. Edicios do Castro, A Coruña, pp. 39-46, p. 40.
- CALVET, L. J. (1974) *Linguistique et colonialisme. Petit traité de glottophagie*. Éd. Payot, París, 1988.